

Ginter, Bolesław

Osadnictwo mezolityczne w rejonie górnej Warty

Światowit 30, 189-202

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bolesław Ginter

(Katedra Archeologii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego)

OSADNICTWO MEZOLITYCZNE W REJONIE GÓRNEJ WARTY

Liczne i w niektórych wypadkach dość bogate stanowiska mezolityczne z rejonu górnej Warty nie doczekały się jak dotąd osobnego, zbiorczego opracowania. Niniejszy artykuł ma na celu zwrócenie uwagi na ten teren, z którego materiały są na ogół niezbyt dobrze znane specjalistom z zakresu mezolitu (ryc. 1).

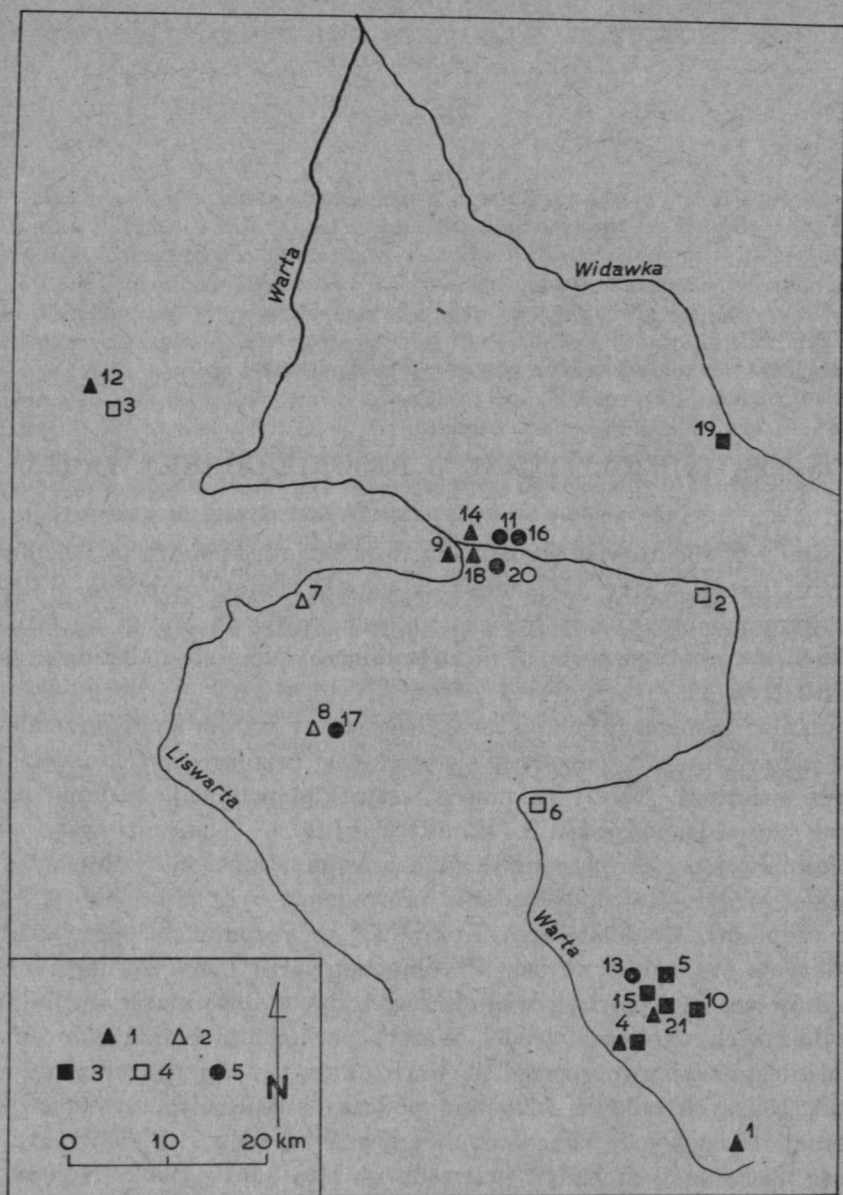
Badania archeologiczne, które dostarczyły materiałów krzemiennych wieku mezolitycznego rozpoczęły się w okresie bezpośrednio poprzedzającym I wojnę światową. Należy tu przede wszystkim wymienić badania poszukiwawcze prowadzone przez S. Krukowskiego¹. Koncentrowały się one w południowej części interesującego nas terenu, nieco na północny zachód od źródeł Warty. Następne badania prowadzone były w latach 1927 i 1929 przez członków Akademickiego Koła PTP w Poznaniu. Doprowadziły one do odkrycia szeregu stanowisk w północnej partii biegu górnej Warty, na terenie ówczesnego powiatu wieluńskiego². Spora ilość materiału, odkrytego w najbliższych okolicach źródeł Warty, pochodzi z badań prowadzonych w czasie ostatniej wojny przez T. Kubieczka, pracownika muzeum w Bytomiu³. Dalszych odkryć dokonano podczas kilkuletnich, systematycznych penetracji terenowych, kierowanych przez M. Gedla i B. Gintera. Największe nasilenie tych badań przypada na lata 1961—1963⁴. Kolejne prace

¹ Notatki w archiwum PMA w Warszawie.

² Z. Rajewski, *Zestawienie zabytków przedhistorycznych z powiatu wieluńskiego (woj. łódzkie)*, „Z Otchłani Wieków”, t. 4, z. 5—6, 1929, s. 95—96; T. Malinowski, *Nabytki działu przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1929—1932*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 6, 1956, s. 104—105.

³ Notatki w archiwum Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.

⁴ Por. M. Gedl, *Dziesięć lat kompleksowych badań archeologicznych w dorzeczu Liswarty (1955—1965)*, w: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1965 r.*, „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego”, nr 68, 1966, s. 53 i nast. (tam patrz dalsza literatura).

Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk mezolitycznych w dorzeczu górnej Warty: 1 — stanowiska cyklu komornickiego; 2 — stanowiska prawdopodobnie cyklu komornickiego; 3 — stanowiska cyklu janisławickiego; 4 — domniemane stanowiska cyklu janisławickiego; 5 — stanowiska o nieokreślonej przynależności kulturowej.

Spis miejscowości: 1 — Blanowice, pow. Zawiercie; 2 — Bobry, pow. Radomsko; 3 — Brzeziny, pow. Wieluń; 4 — Ciszówka, pow. Myszków; 5 — Czatachowa, pow. Myszków; 6 — Częstochowa-Zawodzie; 7 — Danków, pow. Kłobuck; 8 — Hutka, pow. Kłobuck; 9 — Kule, pow. Kłobuck; 10 — Lutowiec, pow. Myszków; 11 — Łązek, pow. Pajęczno; 12 — Mokrsko Szlacheckie; 13 — Niegowa, pow. Myszków; 14 — Patrzyków-Pasieki, pow. Pajęczno; 15 — Przewodzisławice, pow. Myszków; 16 — Stoczki, pow. Pajęczno; 17 — Truskolasy, pow. Kłobuck; 18 — Trzebca, pow. Pajęczno; 19 — Zalesiczki, pow. Radomsko; 20 — Zychy, pow. Pajęczno; 21 — Żarki, pow. Myszków.

poszukiwawcze przeprowadzono pod kierunkiem autora niniejszego artykułu w 1965 r. Ich efektem było zweryfikowanie paru znanych i odkrycie nielicznych nowych stanowisk w rejonie penetracji archeologicznych z 1929 r.⁵. Ostatnich odkryć, tym razem na terenach będących poprzednio obiektem zainteresowania S. Krukowskiego, dokonano w 1966 r.⁶.

Obok materiałów uzyskanych w trakcie badań powierzchniowych, pewną liczbę zabytków dostarczyły badania wykopaliskowe prowadzone na kilku stanowiskach w widłach Warty, Liswarty i Kocinki. Wymienić tu można stanowiska takie jak: Trzebeca st. 1 (Wykop 1/63) i Patrzyków—Pasiaki st. 16 (Wykop 1/65) pow. Pajęczno oraz Kule st. 6 (Wykop 1/62) pow. Kłobuck⁷. Wyroby mezolityczne znajdowane na tych stanowiskach stanowiły domieszkę mechaniczną bogatych inwentarzy schyłkowopaleolitycznych, w większości o charakterze pracownianym.

Spśród kilkudziesięciu stanowisk mezolitycznych lub zapewne mezolitycznych, pochodzących z obszaru objętego dorzeczem górnej Warty, uwzględnę tu jedynie najbardziej charakterystyczne i w większości możliwe do zinterpretowania pod względem przynależności kulturowej oraz ewentualnie chronologii typologicznej.

W obrębie inwentarzy bezspornie należących do cyklu komornickiego trzeba wymienić w pierwszym rzędzie fragmenty inwentarzy pochodzących ze stanowisk takich jak: Trzebeca st. 1 i Patrzyków—Pasiaki st. 16 pow. Pajęczno, Ciszówka i Żarki st. D pow. Myszków, Blanowice pow. Zawiercie. Żadne z wymienionych stanowisk nie dostarczyło danych, które mogłyby posłużyć do ustalenia wieku przyrodniczego inwentarzy mezolitycznych na nich odkrytych. Co więcej, wszystkie stanowiska stanowią mieszaninę mechaniczną różnych kulturowo i chronologicznie jednostek. Fragmenty zespołów mezolitycznych występują w zmieszaniu z materiałami schyłkowopaleolitycznymi, tak jak np. w Trzebcy czy Patrzykowie, lub też z neolitycznymi jak w Blanowicach. W wielu wypadkach tylko zbrojniki są na tyle charakterystyczne, że można je było wyłączyć z takiej mieszaniny. Tak właśnie trzeba było postąpić przy wydzieleniu elementów mezolitycznych z Trzebcy st. 1.

Stanowisko to dostarczyło serii na ogół niewielkich zbrojników, wśród których przeważają tyczaki typu Stawinoga. Wszystkie wykonane na wió-

⁵ B. Ginter, *Wyniki archeologicznych badań poszukiwawczych przeprowadzonych nad górną Wartą w 1965 r.*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, t. 14, seria archeologiczna, 1967, s. 55 i nast.

⁶ B. Ginter, *Powierzchniowe badania archeologiczne przeprowadzone w północnej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej*, w: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w 1966 r.*, „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego”, nr 75, 1968, s. 15—35.

⁷ Por. np. B. Ginter, *Badania wykopaliskowe przeprowadzone na stanowiskach 6 i 8 w Kulach pow. Kłobuck*, w: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku w latach 1961—1962*, „Biuletyn Śląskiego Instytutu Naukowego”, nr 40, 1964, s. 25.

rach, smukłe lub krępe, mają z reguły wierzchołki umieszczone w częściach piętkowo-ścęzkowych wiórów. Wszystkie posiadają stromo zaretuszowane tylce, w tym jeden na stronę górną i dolną. Oprócz jednego okazu (tabl. I ryc. 7) stanowią one jakby formy przejściowe między tylczakami Stawinoga, a półtylczakami Komornica, przy czym jednak raczej należy je zaliczyć do tych pierwszych. Oprócz jednego, posiadającego delikatne odbicie rylcowe na wierzchołkowej części wióra (tabl. I ryc. 9), zbliżają się do szeregu form znanych ze stanowisk cyklu komornickiego, takich jak Stawinoga pow. Pułtusk, czy Komornica pow. Nowy Dwór Mazowiecki⁸, z tym jednak, że w Trzebcy występują na ogół w mniejszych odmianach. Bardzo interesujący jest smukły, niezmiernie wąski tylczak wykonany na lekko wygiętym wiórze, który nawiązuje do formy odkrytej w Witowie pow. Łęczyca⁹ (tabl. I ryc. 5).

Tylczakom towarzyszą smukłe trójkąty nierównoramienne, rozwarto-
kątne, o stromym retuszu krawędzi bocznych (tabl. I ryc. 13–15), w tym jeden z tyłcem zaretuszowanym dwustronnie. Fragment podobnego trójkąta jest dość mocno uszkodzony. Trójkąty te mają swe doskonałe analogie m. in. w zespole ze Stawinogi¹⁰. Współwystępuje z nimi krępy, niewielki trójkąt, nieco zbliżony do jednego z trójkątów ze Stawinogi (tabl. I ryc. 16), oraz fragment zbrojnika o zaretuszowanych obu krawędziach bocznych. Serii zbrojników towarzyszą cztery rylcowce (tabl. I ryc. 1–4).

Trudno na podstawie tak niepełnego inwentarza zaliczyć nasz zespół konkretnie do któregoś przemysłu cyklu komornickiego, jednak należałoby raczej odrzucić jego powiązania z przemysłem komornickim, gdyż brak w Trzebcy typowych półtylczaków Komornica, krótkich i szerokich. Przewaga trójkątów smukłych nad krępymi, podobnie jak i występowanie stosunkowo sporej liczby rylcowców, których brak zasadniczo w przemyśle stawinoskim, zbliża nasz zespół do przemysłu z Całowania pow. Otwock¹¹. Wreszcie smukły i wąski zbrojnik zbliżałby nasz zespół do przemysłu z Witowa.

Drugim zespołem cyklu komornickiego, z którego udało się wydzielić same tylko zbrojniki, jest inwentarz krzemienny z Ciszówki pow. Myszków. Posiada on obok smukłych i dość dużych tylczaków Stawinoga stromo, czasem dwustronnie retuszowanych (tabl. I ryc. 17–19), analogicznych do

⁸ H. Więckowska, *Mezolit*, w: „Materiały do prahistorii ziem polskich”, cz. I, Warszawa 1964, tabl. I, ryc. 21, 23 i tabl. III, ryc. 20, 21.

⁹ M. Chmielewska, *Sprawozdanie z badań w Witowie wygłoszone na II konferencji poświęconej problematyce prahistorii plejstocenu i wczesnego holocenu, w Warszawie w 1965 r.*

¹⁰ M. Marczak, *Najstarszy mezolit Mazowsza w świetle dotychczasowych odkryć we wsi Stawinoga pow. Pułtusk*, „Archeologia Polski”, t. 9, z. 1, 1964, s. 43, tabl. I ryc. 18, 22.

¹¹ Por. H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału kulturowego mezolitu Mazowsza*, w: „II konferencja poświęcona problematyce prahistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski, w Warszawie w 1965 r.”, s. 15.

form ze Stawinogi i Komornicy¹², także duże, szerokie, po części uszkodzone półtylczyki, nawiązujące do półtylczaków typu Komornica (tabl. I ryc. 20). Trójkąty ograniczają się do smukłego, nierównobocznego, mocno rozwartokątnego z zaretuszowanym pazurowato wierzchołkiem (tabl. I ryc. 21) i dwóch bardzo drobnych, niezbyt wąskich trójkątów, prawie równoramiennych (tabl. I ryc. 22, 23), podobnych do okazu ze Stawinogi¹³. Ostatnim zbrojnikiem jest trójkąt nierównoboczny, rozwartokątny, niezbyt dużych rozmiarów.

Zastanawiając się nad przynależnością omawianego wyżej inwentarza, można dostrzec dość duże zbieżności ze stanowiskiem przemysłu stawinoskiego (brak zbrojników tylcowych o wygiętych tyłcach, brak rylcowców, obecność trójkąta z pazurowatym wierzchołkiem), choć niewykluczone, że stanowisko z Ciszówki reprezentuje któryś z pozostałych przemysłów cyklu komornickiego. Należy dodać, że prawdopodobnie zarówno do inwentarzy z Trzebcy, jak też i z Ciszówki można zaliczyć kilka drobnych drapaczy typu tarnowiańskiego i ewentualnie rylców, które to narzędzia zostały odkryte na obu omawianych stanowiskach, co zgadzałyby się z przynależnością tych zespołów do cyklu komornickiego.

Ubogi zespół mezolityczny z Patrzykowa-Pasiek st. 16 można określić kulturowo na podstawie krótkiej serii zbrojników. Serię tę stanowią cztery półtylczyki typu Komornica, w tym trzy dość smukłe (tabl. II ryc. 1, 2, 4) i jeden prawie krótki (tabl. II ryc. 3). Posiadają one półtylce średnio i w jednym wypadku silnie pochylone, zaretuszowane z reguły jednostronnie. Charakterystyczne jest stosowanie zabiegu rylcowczego przy formowaniu wierzchołków półtylczaków, widoczne na dwóch okazach. O częstym stosowaniu tego zabiegu świadczy też obecność czterech rylcowców, dość dużych, obejmujących z reguły przypiętkowe partie wiórów (tabl. II ryc. 5—7). Jest to zgodne z usytuowaniem półtylców na wszystkich okazach półtylczaków z Patrzykowa.

Półtylczyki z Patrzykowa zdają się zbliżać najbardziej do okazów z Całowania¹⁴, zarówno jeśli chodzi o proporcje, jak też i sposób formowania wierzchołków. Do przemysłu z Całowania zbliża nasze stanowisko także obecność stosunkowo dużej liczby rylcowców. Należy dodać, iż stanowisko w Patrzykowie jest jedynym na naszym terenie, które dostarczyło w grupie zbrojników wyłącznie półtylczaków typu Komornica.

Najliczniejsza seria zbrojników charakterystycznych dla cyklu komornickiego pochodzi ze stanowiska w Blanowicach¹⁵. Wśród paruset narzędzi

¹² H. Więckowska, *Mezolit...*, o. c., tabl. III ryc. 22.

¹³ *Ibidem*, tabl. I ryc. 27.

¹⁴ Por. Opis zespołu z Całowania: H. Więckowska, M. Marczak, *Próba podziału...*, o. c., s. 21.

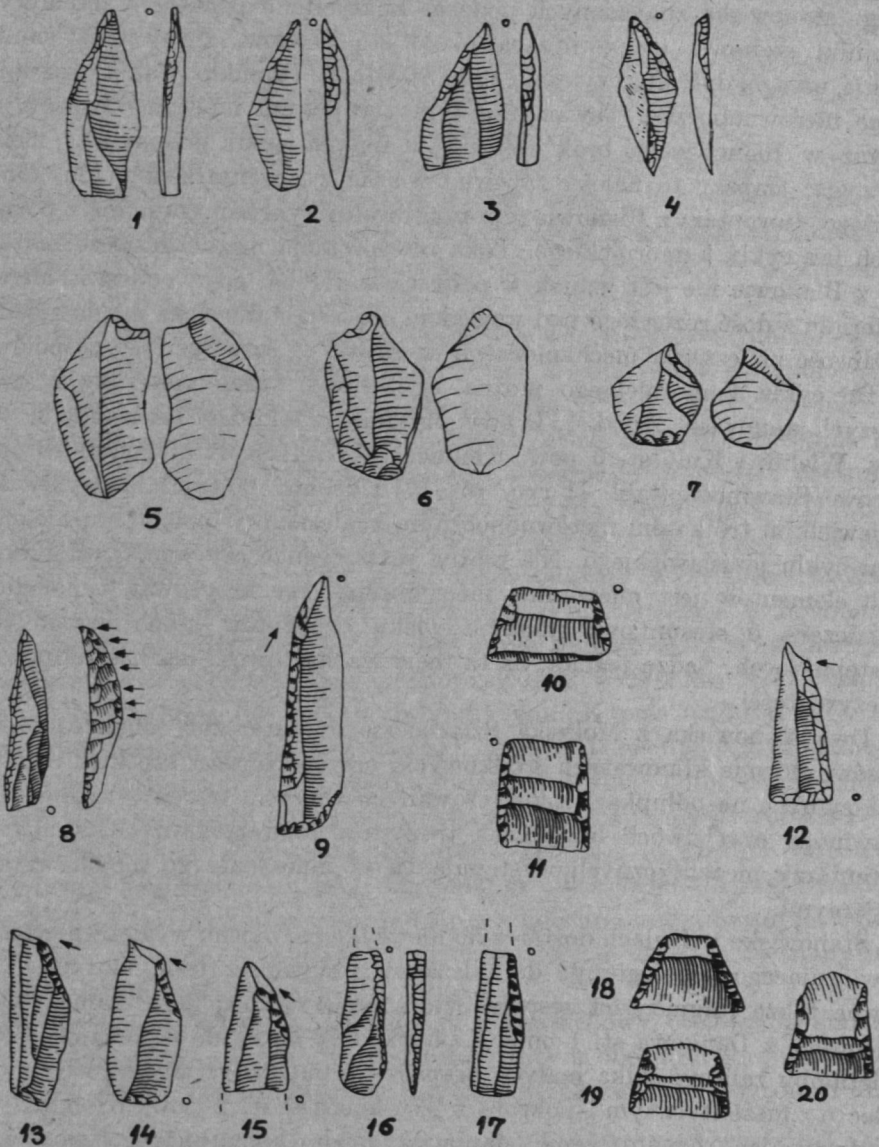
¹⁵ Materiał z Blanowic przechowywany w Muzeum Górnośląskim w Bytomiu będzie tematem osobnego opracowania. Dotychczas, ze względów porządkowo-muzealnych, nie został w całości udostępniony do zanalizowania, stąd tylko krótko o nim wzmianka.

Tablica I

1-16 — Trzebca, pow. Pajęczno st. 1. Zbrojniki i rylcowce cyklu komornickiego;
 17-23 — Ciszówka, pow. Myszków. Wybór zbrojników cyklu komornickiego

Tablica II

1-7 - Patrzyków-Pasieki, pow. Pajęczno st. 16. Zbrojniki i rylcowce cyklu komornickiego; 8 - Kule, pow. Kłobuck st. 6. Zbrojnik typu Stawinoga; 9-11 - Ciszówka, pow. Myszków. Zbrojniki cyklu janisławickiego; 12 - Lutowiec, pow. Myszków st. 2. Zbrojnik typu Janisławice; 13-20 - Żarki, pow. Myszków st. D. Wybór zbrojników cyklu komornickiego i janisławickiego

z tego stanowiska znalezionych podczas kilkuletnich penetracji terenowych, zbrojniki stanowią grupę liczącą około sto okazów. Przeważają smukłe, wąskie, na ogół dość duże tylczaki typu Stawinoga i smukłe trójkąty rozwartokątne nierównoboczne. Towarzyszą tym zbrojnikom nieliczne trapezy. Ponieważ w Blanowicach brak elementów innych cykli przemysłów mezolitycznych, trapezy te należy zapewne wiązać z inwentarzem cyklu komornickiego. Inwentarz z Blanowic reprezentowałby tym samym jedną z późniejszych faz cyklu komornickiego. Taka interpretacja mezolitycznych materiałów z Blanowic nie jest jednak w pełni uzasadniona, gdyż podczas zbierania materiału z dość rozległego pod względem obszaru stanowiska mogła zaistnieć możliwość zmieszania mechanicznego fragmentów paru różnych zespołów.

Do cyklu komornickiego można by zaliczyć także materiały z trzech dalszych stanowisk: Żarki st. D pow. Myszków, Mokrsko Szlacheckie st. 6 i 8 pow. Wieluń i Kule st. 6 pow. Kłobuck. W Żarkach dwa typowe zbrojniki tylcowe Stawinoga (tabl. II ryc. 16—17) i drobny półtylczak zwykły wraz z niewielkim trójkątem nierównobocznym znaleziono w połączeniu z elementami cyklu janisławickiego. Nie można rozstrzygnąć czy współwystępowanie tych elementów jest mieszaniną mechaniczną, czy krzyżówką typologiczną świadczącą o stosunkowo młodym wieku elementów komornickich tutaj występujących. Sądzę jednak, że ta pierwsza możliwość bardziej odpowiada rzeczywistości.

Dwa stanowiska z Mokrska Szlacheckiego dostarczyły obok kilkunastu rylew, głównie klinowatych środkowych, oraz parunastu krótkich drapaczy wykonanych na odłupkach i kurtyzowanych wiórach, trzech tylczaków typu Stawinoga oraz dwóch lub trzech trójkątów rozwartokątnych. Fragmenty inwentarzy mezolitycznych występują tu w zmieszaniu ze schyłkowopaleolitycznymi.

Stanowisko w Kulach dostarczyło niewielkiego, mocno wygiętego tylczaka, nawiązującego typologicznie do tylczaków Stawinoga (tabl. II ryc. 8). Zapewne także fragmentem zespołu cyklu komornickiego jest ułamek wiórka tylcowego z Dankowa st. 1 pow. Kłobuck. Być może, do tego samego cyklu należałoby zaliczyć kilka małych drapaczy typu tarnowiańskiego i niewielki rylec o „mezolitycznym” pokroju z Truskolasów st. 2 pow. Kłobuck.

Analizując rozmieszczenie stanowisk cyklu komornickiego zauważamy pewne ich skupienie w rejonie ujścia Liswarty. Towarzyszą im tam stanowiska zapewne mezolityczne, lecz bez wyraźnych elementów pozwalających na ich interpretację kulturową. Do mezolitu zostały zaliczone na podstawie obecności charakterystycznych, mikrolitycznych rdzeni oraz mikrolityczności reszty inwentarza. Dodatkowym kryterium zaliczenia tych stanowisk do mezolitu jest fakt wykonania wszystkich wyrobów wchodzących w ich skład z krzemienia narzutowego, kredowego bałtyckiego. Na tych terenach ten właśnie rodzaj krzemienia był najchętniej używany i wykorzystywany w mezolicie.

Licznie występujące tutaj stanowiska schyłkowopaleolityczne wyjątkowo tylko bazowały na krzemieniu kredowym bałtyckim. Obok wspomnianego skupienia stanowisk komornickich, inwentarze tego cyklu wystąpiły pojedynczo na całej prawie długości górnego biegu Warty od jej źródeł (Blanowice) aż do okolicy Wielunia (Mokrsko Szlacheckie).

Na omawianym terenie cykl janisławicki zajmuje natomiast niewielki, zwarty obszar ograniczony do powiatu myszkowskiego. Wszystkie zespoły janisławickie występują w zmieszaniu mechanicznym z materiałami schyłkowopaleolitycznymi i neolitycznymi oraz w dwóch wypadkach w zmieszaniu z elementami cyklu komornickiego.

Najbardziej zwarty kulturowo wydaje się być zespół z Czatachowy pow. Myszków. Wśród zbrojników, dość mocno zróżnicowanych typologicznie, reprezentowana jest większość typów znanych z inwentarzy krzemienych cyklu janisławickiego. Smukły, stosunkowo niezbyt szeroki zbrojnik typu Janisławice z zaretuszowaną podstawą i prawie całą krawędzią boczną zakończoną w części wierzchołkowej odbiciem rylcowym (tabl. III ryc. 3) ma dobre analogie w zespole z Jawornika-Czarnej¹⁶. Podobny, choć mniej regularny, zbrojnik tego typu został także odkryty w Wieliszewie XIII¹⁷ i szeregu innych stanowisk. Trzy zbrojniki janisławickie o obłamanych podstawach (tabl. III ryc. 4—6) mają swoje odpowiedniki w stanowiskach z Jawornika-Czarnej¹⁸, Czerwonego Borka¹⁹ oraz Wieliszewa XIII²⁰. Bardzo charakterystyczne są dwa smukłe zbrojniki typu „Kopcie” (tabl. III ryc. 1, 2), znane oprócz eponymicznego stanowiska Kopcie-Rogacz pow. Kolbuszowa²¹, z zespołów Wieliszew XIII, Wistka Szlachecka III²² i innych. Różnią się między sobą kierunkiem uderzenia rylcowego i stromością retuszu.

Smukły trójkąt nierównoboczny (tabl. III ryc. 8) idealnie odpowiada trójkątowi z Janisławic²³, a także zbrojnikom z Jawornika-Czarnej i Baraków pow. Kraśnik²⁴. Duży, nieregularny trapez z faliście zaretuszowanymi bokami (tabl. III ryc. 9) nie posiada dokładnych analogii w żadnym ze znanych mi zespołów cyklu janisławickiego.

Można sądzić, że zespół zbrojników z Czatachowy odpowiada starszym fazom cyklu janisławickiego. Świadczyłaby o tym obecność zbrojników typu „Kopcie”, które towarzysząc w Kopciach-Rogaczu półksiężycom i dużej

¹⁶ S. K. Kozłowski, *Uwagi o późnym paleolicie i mezolicie wschodniej części Kotliny Sandomierskiej*, „Archeologia Polski”, t. 9, z. 2, 1964, s. 345, tabl. VII ryc. 3.

¹⁷ H. Więckowska, *Mezolit...*, o. c., tabl. V ryc. 20.

¹⁸ S. K. Kozłowski, *Uwagi...*, o. c., s. 345, tabl. VII ryc. 10.

¹⁹ H. Więckowska, *Mezolit...*, o. c., tabl. VI ryc. 21.

²⁰ Ibidem, tabl. V ryc. 29.

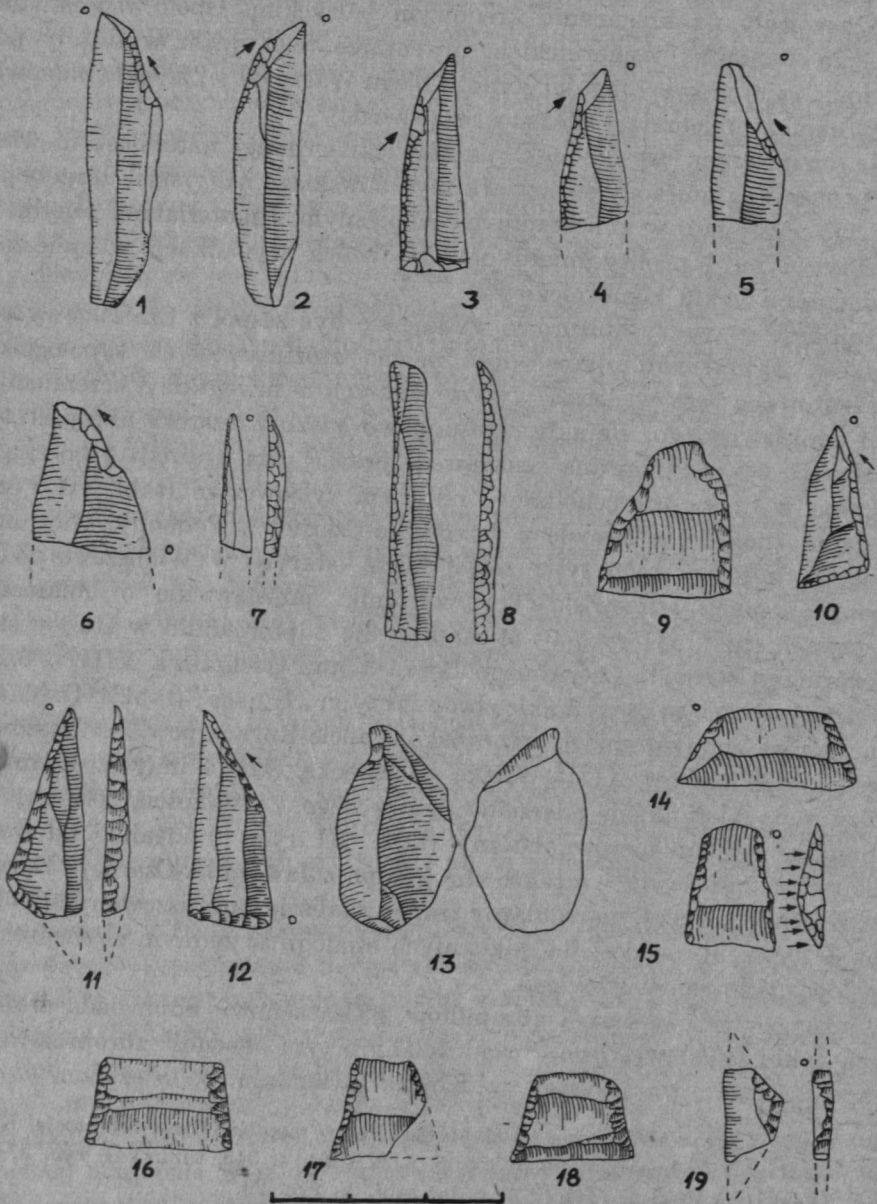
²¹ S. K. Kozłowski, *Uwagi...*, o. c., s. 341, tabl. IV ryc. 15, 17.

²² H. Więckowska, *Mezolit...*, o. c., tabl. V ryc. 13, tabl. IV ryc. 12.

²³ Ibidem, tabl. IV ryc. 5.

²⁴ S. K. Kozłowski, *Uwagi...*, o. c., s. 345, tabl. VII ryc. 1; s. 342, tabl. V ryc. 11.

Tablica III

1-9 — Czatachowa, pow. Myszków. Zbrojniki cyklu janisławickiego; 10 — Zalesiczki, pow. Radomsko st. 1. Zbrojnik typu Janisławice; 11-15 — Przewodziszowice, pow. Myszków. Wybór zbrojników i rylców cyklu janisławickiego; 16-17 — Bobry, pow. Radomsko st. 1. Trapezy; 18-19 — Brzeziny, pow. Wieluń st. 2. Trapez i fragment trójkąta

liczbie drapaczy, przy prawie całkowitym braku skrobaczy wielorakich i nieobecności trapezów, mogą być datowane ewentualnie na początkową fazę omawianego cyklu. Odkrycie w Czatachowie tylko jednego trapezu także mogłoby przyczynkowo świadczyć o stosunkowo starym wieku całego zespołu. Zmieszanie mechaniczne naszego zespołu z materiałem schyłkowopaleolitycznym, a także zapewne i neolitycznym, uniemożliwia w zasadzie zaliczenie do zespołu mezolitycznego innych typów narzędzi, co niewątpliwie ujemnie wpływa na możliwość powiązań inwentarza mezolitycznego z tego stanowiska z poszczególnymi przemysłami cyklu janisławickiego.

Krótkiej serii zbrojników zbliżonych do janisławickich dostarczyło stanowisko w Żarkach pow. Myszków. Zbrojniki te różnią się jednak nieco od spotykanych na innych stanowiskach cyklu janisławickiego. Trzy spośród czterech wykonane są na przypiętkowych partiach wiórów (tabl. II ryc. 14, 15) z tym, że ich wierzchołki zaopatrzone w odbicie rylcowe usytuowane są w częściach przeciwnych do piętek. Tylko jeden ze zbrojników wykonany jest na wierzchołkowej partii wióra (tabl. II ryc. 13). Zbrojniki nawiązujące do okazów z Żarek trafiają się jednak sporadycznie na innych stanowiskach cyklu janisławickiego. Przykładem tego może być choćby stanowisko w Jaworniku-Czarnej²⁵.

Pojedynczych, typowych zbrojników Janisławice dostarczyły stanowiska w Ciszówce (tabl. II ryc. 9) i Przewodzisowicach (tabl. III ryc. 12) pow. Myszków. Okaz z Ciszówki nawiązuje do zbrojnika odkrytego w Czatachowie, różni się jednak wyraźnie sposobem uformowania zaretuszowanej podstawy. Dalszymi stanowiskami, które dostarczyły pojedynczych zbrojników typu Janisławice są Lutowiec st. 2 pow. Myszków i Zalesiczki st. 1 pow. Radomsko (tabl. II ryc. 12, tabl. III ryc. 10). Obydwa zbrojniki są niezbyt duże, obydwie z podstawą retuszowaną. Okaz z Lutowca, nieco węższy od narzędzia z Zalesiczek, posiada podstawę prostą, podczas gdy dla zbrojnika z Zalesiczek charakterystyczna jest podstawa lekko ukośna. Obydwu towarzyszyły niecharakterystyczne odlupki i fragmenty wiórów.

Zarówno w Ciszówce, jak i w Przewodzisowicach, a także w Żarkach odkryto po parę trapezów. Charakterystyczne jest występowanie obok trapezów krępych, średnio wysokich (tabl. II ryc. 10, 18, 19) i smukłych, niskich (tabl. III ryc. 14), okazów krótkich, wysokich (tabl. II ryc. 11, 20, tabl. III ryc. 15), z których jeden posiada stromy, dwustronny retusz. Trapezy z takim retuszem znane są z niektórych stanowisk małopolskich; seria takich trapezów pochodzi m. in. z Kopciów-Wysokoniwki²⁶.

Inwentarz zespołu janisławickiego z Żarek uzupełniony jest przez pazur i półtylczak z odbiciami rylcowymi na dolnej stronie oraz szeroki pazur za-

²⁵ Ibidem, s. 345, tabl. VII ryc. 9–10.

²⁶ Materiał udostępniony mi przez S. K. Kozłowskiego.

retuszowany powierzchniowo na dolnej stronie partii wierzchołkowej. Po-
zostałe narzędzia trudno typologicznie oddzielić od inwentarzy cyklu ko-
mornickiego i innych jeszcze (zapewne paleolitycznych i neolitycznych) prze-
mysłów, z którymi omawiane zespoły współwystępują.

Obok stanowisk o bardzo wyraźnych elementach janisławickich, głównie
w postaci charakterystycznych zbrojników typu Janisławice w ich różnych
odmianach, na omawianym terenie dostrzegamy parę stanowisk, które być
może także należałyby zaliczyć do cyklu janisławickiego. Są to stanowiska:
Częstochowa — Zawodzie, Bobry pow. Radomsko (tabl. III ryc. 16, 17)
i Brzeziny pow. Wieluń (tabl. III ryc. 18, 19). Wszystkie one dostarczyły
trapezów, które to narzędzia niemal z reguły występują w zespołach janisła-
wickich. Wobe braku form bardziej charakterystycznych każdą próbę bar-
dziej stanowczej interpretacji kulturowej owych trzech stanowisk należy
uznać za zbyt śmiałą. Wydaje się jednak nie ulegać wątpliwości stosunkowo
dość młody wiek tych inwentarzy i ich przynależności do młodszej fazy
mezolitu.

Teren dorzecza górnej Warty jest obszarem dość ważnym dla kwestii
rozprzestrzenienia się cyklu janisławickiego. Wydaje się, że mniej więcej
wzdłuż biegu górnej Warty przechodzi zachodnia granica zwartego osadnictwa
tego cyklu. Przedłużeniem tej granicy w kierunku południowym jest dorzecze
Przemszy, gdzie także spotykamy szereg stanowisk z elementami janisławic-
kimi. Wymienić tu można choćby takie jak Siemonia i Wojkowice pow. Bę-
dzin²⁷. Na zachód od linii górna Warta — Przemsza znane są na razie tylko
dwa stanowiska z pojedynczymi zbrojnikami typu Janisławice, na Śląsku
Górnym (Gliwice-Sośnica i Zabrze-Biskupice²⁸) oraz dwa stanowiska z powiatu
milickiego na Śląsku środkowym²⁹.

Bardzo interesujące jest skupienie kilku stanowisk cyklu janisławickiego
w północno-zachodniej partii skalistej części Wyżyny Krakowsko-Często-
chowskiej, głównie w okolicy miejscowości Żarki. Stanowiska występują tam
na dużych połaciach piaszczystych aluwii, zalegających między poszcze-
gólnymi partiami ostańców skalnych. Aluwia te, które pokrywają przydenne
partie dolin międzyskalnych, są w większości wypadków mocno zwydmione,
a wyroby krzemienne zalegają na ich powierzchniach deflacyjnych. Koncen-
tracja stanowisk mezolitycznych w skalistej części Jury odróżnia się od
podobnego zgrupowania stanowisk w rejonie ujścia Liswarty. O ile na terenie
zajętym przez to drugie zgrupowanie, stanowiska mezolityczne występują
w znacznej mniejszości w stosunku do liczby zespołów schyłkowopaleoli-
tycznych, to w okolicy Żarek przeważają nad stanowiskami z innych okresów.

²⁷ Zbiory Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu.

²⁸ Zbiory Muzeum Gliwickiego w Gliwicach i archiwum Muzeum Górnośląskiego
w Bytomiu.

²⁹ Materiały udostępnione mi łaskawie przez Z. Bagniewskiego.

Jest rzeczą charakterystyczną, że na tych terenach, na ogół dość ubogich w ślady osadnictwa prahistorycznego, cykl janisławicki stanowi jedną z najlepiej uchwytnych jednostek kulturowo-chronologicznych. Wydaje się, że w czasie trwania tego cyklu warunki osadnicze były tam lepsze niż w innych okresach. Wiąże się to zapewne z uwodnieniem w okresie atlantyckim bezwodnych dolin międzyskalnych. Uwodnienie to przejawiało się w występowaniu licznych wywierzyisk i potoków, wokół których gromadziły się grupy ludzkie. Niektóre z takich wywierzyisk zachowały się do dziś, mimo znacznego pogorszenia stosunków hydrograficznych na tych terenach, stanowiąc bardzo nie-liczne dzisiaj punkty naturalnego zaopatrywania się w wodę.

Kończąc powyższe uwagi na temat osadnictwa mezolitycznego w rejonie górnej Warty trzeba przypomnieć, iż oparte są one w większości na luźnych, zwykle niezbyt obfitych inwentarzach krzemiennych. Dopiero dalsze badania, głównie wykopaliskowe, pozwolą na rozwinięcie szeregu kwestii na razie dopiero zarysowanych. Dziś już jednak można stwierdzić, że teren dorzecza górnej Warty jest obszarem bardzo ciekawym, jeśli chodzi o interesującą nas problematykę.

MESOLITHIC COLONIZATION IN THE AREA OF THE HIGHER WARTA

Summary

The author concentrates his attention on the area of the gathering ground of the higher Warta River where numerous mesolithic sites have been discovered both during the surface examinations and excavations. The first mesolithic materials were discovered in this area before World War I. The most recent examinations were conducted in 1966.

The sites of the Komornica Industrial Cycle as well as of the Janisławice Industrial Cycle were discovered in this area. None of the sites provided any data as to natural dating of the discovered mesolithic inventories. Nearly all sites contained mesolithic elements mechanically mixed with late paleolithic and neolithic elements. In many instances only microliths characteristic of particular cycles of mesolithic industries could be distinguished in this mixture.

The following sites, unquestionably belonging to the Komornica cycle, must be mentioned in the first place: Trzebca, site 1, district of Pajęczno, Patrzyków Pasięki, site 16, district of Pajęczno, Blanowice, district of Zawiercie and Ciszówka, and Żarki, site D, district of Myszków. The sites of the Komornica Cycle appear on nearly the whole of the discussed territory. Large concentrations of them appear in the fork of the Warta, the Liswarta, and the Kocinka.

The Janisławice Cycle is represented by several sites of which the most typical ones are Czatachowa and Żarki, site D as well as Ciszówka and Przewodziszwice, district of Myszków. All these sites provided typical Janisławice microliths. The microliths are complemented by trapezoidal points. Nearly all sites of the Janisławice cycle are concentrated in the district of Myszków, in the north-western part of the rocky section of the Kraków-Częstochowa Jura. It must be emphasized that the area of the gathering ground of the higher Warta is a rather important territory as regards the problem of the spread of the Janisławice Cycle. It seems that along the banks of the higher Warta and then, farther south along the Przemsza runs the western border of the close settlements of this cycle.